

Міністерство освіти і науки України
Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
Луганський інститут післядипломної педагогічної освіти
Луганська обласна організація Української спілки краєзнавців
Луганське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка
Луганський відділ Українського Географічного товариства
Газета „Краєзнавство. Географія. Туризм”

Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій

Присвячена 70-річчю утворення кафедри географії Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

27 – 29 листопада 2006 року

Луганськ – 2006

УДК 913.001.5 (477)

ББК 65.049 (4Укр)

Р 32

Рецензенти:

Жадан О. І. – кандидат географічних наук, завідувач відділу координації діяльності навчальних закладів Управління освіти Луганської обласної державної адміністрації;

Кошелева Г. Б. – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу оплати праці та соціального забезпечення населення НДІ соціально-трудових відносин Мінпраці України

Р 32

Регіональні географічні дослідження України та суспільств територій: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю. О. Кисельова.
– Луганськ: Альма-матер, 2006. – 220 с.

Редакційна колегія:

доктор геогр. наук П. Г. Шищенко, доктор геогр. наук Г. І. Діброва,
доктор геогр. наук А. І. Доценко, кандидат геогр. наук, доктор геогр. наук Л. І. Зеленська, доктор геогр. наук Ж. М. Матвіїшина, кандидат геогр. наук О. О. Кисельова, кандидат геогр. наук Ю. О. Кисельова

Збірник присвячено актуальним проблемам регіонів природничо-наукових та суспільствознавчих географічних досліджень України та територій суміжних областей Російської Федерації. У збірнику знайшли висвітлення деякі питання теоретичної географії.

Тексти подаються мовою оригіналу
та в редакції авторів

УДК 913.001.5

ББК 65.049

*Рекомендовано до друку вченою радою
Луганського національного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 4 від 24.11.2006 р.)*

© Колектив авторів
© Альма-матер, 2006

Сексуальна свобода	3,5	1,6946	2,9	1,5467
Терпимість к чужим взглядам	2,4	1,2626	2,4	1,1642
Движение по пути прогресса	2,5	1,1663	2,4	1,1223
Криминализованность	3,8	1,4120	3,9	1,2434
Религиозность	2,6	1,2793	3,4	1,0610
Взаимопонимание между людьми	2,5	1,1148	2,6	1,0333
Расслоение по уровню доходов	3,6	1,4592	3,6	1,3403

Таким образом, в структуре социальных ценностей городских жителей Донбасса и Галичины существенных отличий, которые бы не допускали сближения регионов нами не выявлено. Это касается как жизненных ценностей, так и ценностей социальных. Анализируемые нами ценности не вызывают противоречий в ценностном сознании жителей Запада и Востока Украины, и поэтому могут быть основой ценностного консенсуса регионов. Надо сказать, что ценности для культур выполняют ту же роль, что границы для социального пространства [о границах см.4]. Под их влиянием происходит формирование макросоциального порядка и установление границ культурных общностей [5, 79; 6].

1. Головаха Е. Общество находится в состоянии неопределенности, которая и победила на выборах // Ракурс – 2006. – 5 апреля. 2. Кононов И. Отношения Востока и Запада Украины: между прошлым и будущим. // Украина. Восток – Запад: путь к взаимопониманию. Сборник статей / Редактор Н.Б. Кононова. – Луганск: Знание, 2005. – С.116-130. 3. Тарасенко В., Иваненко О. Соціальна ідентифікація українського суспільства / Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / За ред. В.В. Танчери, В.П. Степаненка. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С.172-210. 4. Кононов И.Ф. Проблема границ и ее значение для социологии // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2004. – С.45-49. 5. Эйзенштадт Э. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. А.В. Гордона под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. 6. Лотман Ю.М. О семиосфере // Ученые записки Тартуского гос.у-та. Вып. 641. Труды по знаковым системам. Вып. XVII – Тарту, 1984.

Ю.Ю. Чикина, студ.,

І.Г. Мельник, к.г.н., ст. викл.

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ (на прикладі Луганської області)

Трудовий потенціал є однією з найважливіших складових людського капіталу в цілому. На шляху до постіндустріального суспільства значення цієї найчисленнішої структурної компоненти населення, як носія знань і вмінь людства, стрімко зростає. Закономірності демографічного розвитку, скореговані історичними, політичними і, особливо, соціально-економічними факторами, призводять до значних структурних трансформацій цієї частини населення, що потребує дослідження. Особливої актуальності ця тема набуває для регіонів, що за більшістю показників належать до категорії депресивних.

Метою даної роботи є спроба дослідити структурні зміни, що відбулися за міжпереписний період у працездатній частині населення, і дати сучасну оцінку трудового потенціалу Луганської області.

Трудовий потенціал суспільства являє собою ту частину населення, яка завдяки сукупності фізичних і духовних здібностей, може займатись суспільно значимою працею. Більшість визначень категорії “трудовий потенціал” не мають принципових розбіжностей і, головним чином, конкретизують її зміст. Наведемо деякі з них.

Трудовий потенціал – сукупна суспільна здатність до праці. Іншими словами – потенційна трудова дієздатність суспільства, його ресурси праці [1, с. 318]. Це – людські можливості, ресурси праці, повна і всебічна характеристика працездатного населення як продуктивної сили, інтегральна оцінка кількісних і якісних параметрів здатності до праці [2, с. 695].

За спрощеним статистичним виміром кількісні параметри трудового потенціалу збігаються з підрахунком традиційної для нашої країни облікової категорії “трудові ресурси” у складі працездатного населення у працездатному віці, працюючих за наймом пенсіонерів, підлітків та інвалідів I – II групи [3, с. 88]. Трудові ресурси являють собою працездатну частину населення як зайнятого в суспільному виробництві, так і того, що перебуває в резерві (учні, студенти, безробітні), кількісні і демографічні рамки якого залежать від рівня розвитку виробничих сил. Міжнародна Організація Праці встановлює такі вікові обмеження працездатності (єдиний стандарт для будь-якої країни): від 15 до 70 років.

Із зростанням ролі науково-технічного прогресу, який, з одного боку, дозволяє обмежуватись меншою кількістю робочої сили при виробництві суспільного продукту, з іншого – вимагає кращої підготовки працівників, основний акцент при оцінці трудового потенціалу дедалі більше робиться на його

якості. Найбільш важливими властивостями працездатної частини населення на сьогодні вважаються такі як: здатність до праці (переважно фізичної або переважно розумової, висококваліфікованої або низькокваліфікованої), фізичне і психічне здоров'я, освіченість, професія та кваліфікація, мобільність (особливо регіональна та професійно-кваліфікаційна).

Сукупність кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу країни, регіону – це похідна від багатьох демографічних, соціальних, економічних, географічних, історичних факторів, сукупна дія яких реалізується в межах відповідної територіальної соціально-економічної системи і формує регіональну специфіку, регіональні особливості трудового потенціалу. Вивчення та врахування цих особливостей має велике практичне значення для регулювання розвитку економіки і підвищення її ефективності, зменшення безробіття, підвищення рівня і покращення якості життя населення.

Луганська область належить до тих регіонів України, де зосереджена значна кількість трудових ресурсів. Так, на початок 2005 р. частка населення у працездатному віці складала 60,9 %, в абсолютному виразі – 610,7 тис. осіб (6 місце в країні). Через несприятливі демографічні тенденції (природне і механічне скорочення) чисельність працездатного населення на Луганщині є значно меншою, ніж могла б бути. Всього за міжпереписний період кількість населення у віці 15 - 70 зменшилась на 121,6 тис. осіб. У найближчі роки слід очікувати подальшого масштабного скорочення кількості трудових ресурсів, адже ж, як показав перепис, у 2001 р. кількість дітей і підлітків (вікова група 0 -14 років) зменшилась на 231,6 тис. осіб, або на 61,5 % порівняно з 1989 р.

На фоні несприятливих демографічних тенденцій злободенним стає питання підвищення якості трудового потенціалу.

Серед якісних характеристик трудового потенціалу на першому місці – це здоров'я. Протягом останніх 10-15 років відбувалось падіння фізичного, психологічного і соціального здоров'я працездатного населення на Луганщині. Офіційна статистика демонструє зростання захворюваності по більшості класів хвороб приблизно до 2000 р., після чого спостерігається суттєве покращення показників. Разом з тим, такий "позитив" останніх років, як вбачається, частково нівелюється зменшенням (з різних причин) кількості звернень населення до закладів охорони здоров'я. Такими ймовірними причинами є зубожіння населення, погіршення рівня обслуговування і часткова комерціалізація медичних послуг, у тому числі елементарних, утворення розгалуженої системи аптек, що сприяє поширенню практики самолікування тощо. Так чи інакше, у 2002 р. смертність на 100 тис. населення від хвороб системи кровообігу в 1,5 рази, від нещасних випадків, отруєнь, травм – в 1,7 рази, від самогубств в – 1,3 рази, від вбивств – у 2 рази перевищувала рівень 1989 року. У 2004 р. за кількістю осіб на 100 тис. населення із вперше встановленим діагнозом "розлади психіки" Луганська область займала 5 місце в Україні, за захворюваністю на алкогольні психози – 2 місце, на наркологічні розлади – 5 місце [4]. Такий стан справ із захворюваністю призводить до вилучення з числа працездатних вікових груп населення значної їх частки, або до зменшення (обмеження) їхньої здатності до трудової діяльності.

Важливою демографічною характеристикою трудового потенціалу є його статеві-вікова структура, яка формується під впливом демовідтворювальних процесів і міграції населення. Фізична дієздатність різниться у людей різної статі і віку. Саме вік працівників є проблемою, що набуває особливої актуальності у зв'язку з постарінням населення в регіоні. Іноді вважають, що збільшення частки літніх людей рівнозначне багатократному збільшенню досвіду й мудрості. Знання старіють занадто швидко (за деякими оцінками, це – 5-8 років), щоб розвиток виробництва, НТП могли орієнтуватись на мудрість старшого покоління. Молодь, на відміну від старшого покоління, здатна забезпечувати більш високу результативність праці, продукувати нові ідеї, швидко реагувати на інновації. За міжпереписний період (1989 – 2001 рр.) середній вік населення України підвищився на 2,4 роки і становив 38,9 років. На загальнодержавному фоні Луганська область належить до групи "найстарших" регіонів, середній вік її населення – 40,0 років. Частка вікової групи 20-34 у кількості населення працездатного віку скоротилась на 4,5%, або в абсолютному вимірі на 121,4 тис. осіб. На жаль, ситуація на ринку праці є такою, що незважаючи на переваги віку, трудовий потенціал найбільш мобільної частини населення не використовується належним чином, тоді як зайнятість пенсіонерів, які не можуть вижити на мізерну пенсію, зростає.

У доповіді провідних спеціалістів Всесвітнього банку підкреслюється, що "накопичення і застосування знань стали основними факторами економічного розвитку і набувають все більшого значення як головна конкурентна перевага країни в масштабах світової економіки" [5, с. 93]. Для сукупної характеристики тих якостей трудового потенціалу, які мають відношення до рівня освіти, професійного і кваліфікаційного рівня, у політичній економії введено категорію людський капітал. Найважливішими складовими людського капіталу визнаються знання, уміння та освіта, застосування яких дає значний економічний ефект.

На формування освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня працездатної частини населення Луганщини, як і всього Донбасу, вплинули такі фактори як: спеціалізація праці, в історичному аспекті – освітянська і міграційна політика радянського уряду (спрямована на забезпечення у будь-який спосіб потужних промислових підприємств кадрами, яких постійно не вистачало), на сучасному етапі – комерціалізація освіти і некерованість процесу отримання населенням освіти щодо реальної потреби ринку праці у фахівцях, міжрегіональна і міждержавна міграція населення.

Незважаючи на наявність значної кількості середніх і великих міст, промислова Луганщина з культом важкої фізичної праці відрізняється нижчим, порівняно з іншими регіонами України, рівнем освіти, але більшою часткою – інженерно-технічних кадрів. Як показав Всеукраїнський перепис населення (2001 р.) міське населення Луганщини за рівнем освіти займало останнє місце серед міського населення інших регіонів України. На 1000 осіб міського населення у віці 10 років і старше в регіоні припадало 309 осіб з вищою освітою, тоді як середній показник для міського населення в Україні складав 379 [6]. Найбільш освіченим є населення у віковій групі 50-54, а також у групах 35-39, 40-44, 45-49 років. У 2001 р. в Луганській області з 1485,5 тис. населення у працездатному віці 30,5% закінчили професійно-технічні навчальні заклади.

Глибока економічна криза 90-х рр. супроводжувалась вивільненням великої кількості працівників, їх дискваліфікацією. На жаль, необхідність навчання і професійної перепідготовки (не кажучи вже про "освіту протягом всього життя", як реальну необхідність в епоху глобалізації) не сприймається значною частиною населення Донбасу, зорієнтованого на високу оплату за важку працю в шахті, у домни, прокатного стану, ранній вихід на пенсію та інші соціальні пільги, або на працю в неформальному, малоефективному секторі. Такий стан речей гальмує структурну перебудову економіки регіону, утруднює інноваційний розвиток традиційних і появу нових наукоємних галузей.

Виходячи з усього вищезазначеного можна зробити такі висновки:

1. Луганщина володіє значним трудовим потенціалом, кількість якого зменшується, і немає ніякої підстави сподіватися на зміну цієї тенденції найближчими роками.

2. Кількісне скорочення супроводжується погіршенням за багатьма показниками і "якості" працездатної частини населення.

3. Нерозуміння необхідності пристойного інвестування охорони здоров'я, освіти та інших сфер, що забезпечують не лише збереження, а й підвищення якості трудового потенціалу, гарантують Луганщині перебування на задвірках цивілізації.

1. *Население и трудовые ресурсы: Справочник / Сост. А.Г. Новицкий. – М.: Мысль, 1990. – 398 с.* 2. *Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 3. / Редкол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.* 3. *Пухлій В.Т. Оцінка трудових ресурсів і можливостей його ефективного використання в перехідний період // Зайнятість та ринок праці. Міжвідомчий науковий збірник. – 1999. – Вип. 9 – С. С. 88 – 97.* 4. *Населення України, 2004 рік (демографічний щорічник). – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – 408 с.* 5. *Ольшанский И.И. Образование и рынок труда: проблемы качества и взаимодействия // Народонаселение. – 2006. – № 2. – С. 92 – 117.* 6. *Рівень освіти населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 218 с.*

*Л.Ю. Шабашова, к.г.н.
Інститут географії НАН України*

РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для географічної науки вивчення процесів розселення має винятково важливе значення. Взаємодія природно-географічних та суспільно-географічних процесів здійснюється через населення, його трудові, культурні, побутові, управлінські, рекреаційні та інші зв'язки, які концентруються в поселеннях. Поселення виникають і функціонують за певними закономірностями, врахування яких дозволить регулювати процеси розселення.

Розселення як процес і результат територіального розподілу населення є територіальним виразом екзистенційної життєдіяльності людини, у якій задовольняється потреба в житлі. Житло повинно відповідати певним вимогам: комфортності, безпеки, близькості до місця праці, інфраструктури, відпочинку тощо.

Поняття "розселення" в географічній науці часто відповідає поняттю "розміщення населення", вживаються ці терміни на означення процесу розподілу населення по території та на означення результату цього процесу, таким чином, розселення – це розміщення населення в місцях проживання, сукупності населених місць, що утворюють сітку (мережу) розселення для певної території. Між населеними пунктами існують зв'язки, що підпорядковуються ієрархічній залежності, найбільш виразними матеріальними зв'язками є транспортні магістралі, по яких відбувається обмін ресурсами, капіталом, населенням, інформацією. Ієрархічність зв'язку залежить від величини, структури, функцій населених пунктів. Таким чином, сукупність населених місць разом із ієрархічними зв'язками утворюють систему розселення певної території. Особливості системи розселення в першу чергу залежать від господарської діяльності населення, що великою мірою визначається природними умовами та етапом розвитку суспільства.

В умовах глобалізації серед процесів розселення особлива увага приділяється урбанізації, що розглядається не просто як процес кількісного зростання міст і міського населення, але появи нових якісних характеристик, в першу чергу поширення міського способу життя, зростання ролі міст у всіх сферах